

Євгенія А. Карпіловська*

Інститут української мови
Національної академії наук України
Київ

Українська морфеміка у слов'янських паралелях

1. Місце морфеміки в типології та характерології слов'янських мов

Слово у слов'янських мовах незмінно становить основу їхньої номінації і предикації, а отже, закономірна й стала увага мовознавців до його будови, змін у його формі, семантиці та функціях у пізнавальній і комунікативній діяльності спільноти. У зв'язку з цим не втрачає на актуальності й проблема визначення типологічних (спільних) і характерологічних (відмінних) рис слов'янського слова загалом і слова в окремій слов'янській мові. Для здійснення зіставних досліджень з морфеміки, як і з інших галузей мовознавства, необхідне надійне *tertium comparationis*, або така сукупність формальних, семантичних і функціональних властивостей слів окремих слов'янських мов, що слугуватиме підґрунтям зіставлення їхніх морфемних систем, закономірностей організації морфем¹ у словах певних типів. Формування такого

* Ievgeniia Karpilovska, Professor, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>.

e-mail: karpilovska@gmail.com.

¹ Ми приймаємо опозицію морфемі як одиниці системи мови та морфа (аломорфа) – як її реалізації у конкретному слові мови, проте у викладі вживаємо позначення *морфема* як вказівку на тип таких мовних одиниць загалом.

фактографічного підґрунтя неможливе без спільної теоретичної і методологічної бази аналізу, опису та інтерпретації морфемних систем різних слов'янських мов, з'ясування ступеня їхньої готовності (стану їхнього мовознавчого вивчення та опису) до здійснення типологічних і характерологічних досліджень з морфеміки. У пропонованій статті ми й ставимо собі на меті осмислити стан вивчення морфемної системи української мови та виділити ті параметри форми, семантики і функціонування морфем в українських словах, для яких є відповідна фактографічна база в описах морфеміки інших слов'янських мов. Таку фактографічну основу дають насамперед морфемні та словотвірні словники, які і становитимуть далі у викладі об'єкт пошуку паралелей для зіставлення з українським мовним матеріалом. Вважаємо такий аналіз наявних словників необхідним підготовчим етапом для здійснення зіставного опису морфеміки слов'янських мов.

2. Стан опрацювання української морфеміки на початок ХХІ ст.

Українська морфемографія і дериватографія мають низку морфемних і словотвірних словників різного типу². До 1988 року це були словники, укладені вручну для потреб освіти. Таке зорієнтування словників вимагало певного добору мовного матеріалу та випрацювання певної моделі його лексикографічного представлення, налаштованих на програми викладання української мови в середній і вищій школі. 1980–1981 рр. у Києві світ побачила перша ластівка української морфемографії – словник-довідник І.Т. Яценка *Морфемний аналіз* у 2 томах за редакцією Н.Ф. Клименко (Яценко 1980–1981). Це заабеткований реєстр із близько 117 тис. слів, поділених на морфемі. До нього відібрано лише слова з подільними основами, як похідні, так і непохідні на зразок *в-зу-ти-я*, *екстра-пол-яції-а* зі зв'язаними коренями. Отже, слів на зразок *слов-о*, *бу-ти*, *біл-ий* у цьому словнику немає, лише *слов-ник-0*³, *до-бу-ти*, *біл-изн-а* та інші з префіксами та суфіксами в поєднанні з цими коренями.

Морфемний аналіз слів у словнику І.Т. Яценка здійснено на основі формальних і семантичних зв'язків їх складників зі словами з таким самим коренем чи спільними афіксами в сучасній українській мові. Проте у випадках словотворення за аналогією, черезступневого словотворення морфемний аналіз у цьому словнику часом замінено на аналіз словотвірний, що призводить

² Зауважимо принагідно, що, попри поважні напрацювання у словозмінній морфеміці (Пещак 1979; Комарова 1987), у цих словниках змодельовано морфеміку словотвірну, тобто морфемні ресурси словотворення, а не формотворення.

³ Нулем позначаємо формально не виражені (нульові) флексії.

до сумщення різних структур слова – морфемної і словотвірної та, як наслідок цього, виділення не морфем, а словотворчих формантів-морфемосполук. Наприклад, у складі іменника *сніг-уванн-я*, для якого джерельна база словника І.Т. Яценка не повідчила твірного дієслова **сніг-ува-ти*, виділено суфіксальну сполуку **-уванн-** на відміну від іменника *віщ-ува-нн-я*, утвореного від дієслова *віщ-ува-ти*⁴, у складі основи якого виділено суфікс-показник класу дієслова **-ува-** та суфікс іменника **-нн-** зі значенням опредметненої дії та її результату. Суміщення площин морфемного й словотвірного аналізу структури слова спостерігаємо й у морфемних словниках інших слов'янських мов. Словник *Морфемний аналіз* І.Т. Яценка подав не тільки корпус кореневих, афіксальних (докореневих і післякореневих), флексійних морфем, реалізованих у показовому масиві сучасних українських слів, а й обґрунтовану методику їхнього синхронного морфемного аналізу, незважаючи на всі відступи від неї в окремих випадках.

1983 р. Л.М. Полюга видав у Києві *Морфемний словник*, призначений для вивчення української мови в середній школі⁵. У цій праці здійснено синхронний морфемний аналіз 36 тис. українських слів, уживаних у шкільних підручниках і літературних творах з програми середньої школи. Крім реєстру слів, поділених на морфемні, словник умістив і спеціальний розділ *Морфемні зразки української мови* з індексами коренів, суфіксів, префіксів у простих словах та основ складних слів. Це перший в українській морфемології та морфемографії зразок «портретів» морфем з описом їхніх формальних, семантичних і функціональних властивостей. Статті-«портрети» окремих морфем і їхніх аломорфів містять такі відомості: 1) формальні варіанти – аломорфи; 2) спектр функціонування в словах різних частин мови; 3) категорійне або розрядне значення; 4) синоніми; 5) продуктивність, або, за визначенням Л.М. Полюги, поширеність у словах сучасної української мови. У реєстрі цього словника розмежовано морфемі-омоніми та об'єднано в морфемні пари чи ряди аломорфи, встановлено доміанти-морфемні таких морфемних

⁴ Астериском позначено гіпотетичне слово. Дієслово *снігувати* доводить, наскільки для вивчення морфемної структури слова і здійснення його морфемного аналізу важить джерельна база словника. Іменник *снігування* – сільськогосподарський термін, що позначає технологію зберігання та підготовки насіння до висву за допомогою снігу. Фахові тексти дають змогу виявити не лише твірне для нього дієслово *сніг-ува-ти*, а й доповнити цю словотвірну пару ще й префіксальним дієсловом *за-сніг-ува-ти*, розширивши словотвірну пару до словотвірного ланцюжка. Пор.: *Городницькі лісівники снігують насіння хвойних та Найближчими днями тут [у Городницькому лісовому господарстві в Житомирській області України] планують заснігувати ще 68 кг насіння сосни* (Новина – [www.https://korostishevliis.com.ua](https://korostishevliis.com.ua), 24.05.2023).

⁵ У концептуально незміненому вигляді цей словник перевидано у Львові 2001 р. під назвою *Словник українських морфем* і в Києві 2009 р. у серії «Словники України» з такою ж назвою.

угруповань. Наприклад, для питомого префікса **за-** виділено 3 омоніми зі значеннями: 1) ‘місце перебування за межами чого-небудь’ в іменниках (*за-кордон, за-озер’-я*); 2) ‘який перебуває за межами чогось’, у прикметниках (*за-атмосфер-ний*⁶) та з часовим і просторовим; 3) суто граматичним значенням доконаного виду в дієсловах (*за-лет-і-ти, за-смик-а-ти, за-в’яз-а-ти*). Для питомого префікса-домінанти **з-** (*з-суш-и-ти*) вказані аломорфи **зі-** (*зі-й-ти*), **зо-** (*зо-млї-ти*), **із-** (*із-вес-ти*)⁷, **ізі-** (*ізі-й-ти*), **іс-** (*іс-ход-и-ти*), **с-** (*с-коло-т-и-ти*). Усього в такий спосіб описано понад 90⁸ префіксів. Такі ж «портрети» подано й для суфіксів (близько 280 морфів). Корені (близько 1900) представлено списком у транскрибованому записі. Виділено жирним шрифтом домінанти морфних рядів, а світлим курсивом – аломорфи. Кожен член морфного угруповання супроводжено прикладом: /**рук**/ рука, /*руц*’/ руці, /*руч*/ рученька, /*руч*’ч’/ поруччя. В індексі коренів уміщено не лише їхні словотвірні, а й словозмінні аломорфи, що й демонструє поданий ряд аломорфів кореня **рук-**. Аломорф цього кореня /*руц*’/ властивий формі *руці* давального й місцевого відмінків однини іменника жіночого роду *рука*. *Морфемний словник* Л.М. Полюги заклав надійне підґрунтя для дальшого вивчення морфемної системи української мови в єдності форми, семантики та функцій окремих морфем з урахуванням їхніх перетворень унаслідок сполучення в слові з іншими словотворчими та формотворчими морфемами.

Вивчення ролі морфеміки в процесах українського словотворення продовжила, розширила й поглибила низка словотвірних словників української мови: З.С. Сікорської (1985), Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, В.С. Карпіловського, Т.І. Недозим (Клименко et al. 1998), Ж.В. Колоїз (2003), Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк (Клименко et al. 2005), А. Нелюби (2012), А. Нелюби і Є. Редька (2017). Однак, хоча автори цих словників і спиралися на морфемні ресурси української мови, об’єкт опису в них був інший – словотвірна, а не морфемна структура слів, а отже, у них за допомогою процедур словотвірного аналізу розв’язано інші завдання. Проте без матеріалів цих словників неможливо обійтися під час вивчення словотвірної морфеміки, зокрема форми, семантики та функцій словотворчих афіксів та дериваційного потенціалу коренів.

⁶ Слова подаємо в тому морфемному поділі, який пропонує обговорюваний словник.

⁷ Слів із цим варіантом префікса **з-** немає в реєстрі *Морфемного словника* Л.М. Полюги, оскільки вони є архаїчними, рідковживаними, властивими старій українській книжній мові з потужним шаром у ній старо- і церковнослов’янських словотворчих засобів. Проте подаємо їх для уявлення про «портрет» префіксальної морфемі **з-** в повноті її формальних варіантів в українській мові. Додамо з цих же міркувань і аломорф **ізо-**, також відсутній у словнику Л.М. Полюги, проте посвідчений у наших матеріалах дієсловом *ізо-бг-а-ти*.

⁸ Кількісні відомості подаємо за аналізованим словником.

3. Комп'ютерний морфемно-словотвірний фонд української мови як проєкт системного багатоаспектного вивчення української морфеміки

Комп'ютерні технології опрацювання мови відкрили нові можливості й перспективи дослідження морфеміки та укладання морфемних словників. У 1988 р. колектив дослідників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР у Києві під керівництвом Н.Ф. Клименко⁹ розпочав роботу з формування комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови (далі – МСФ). Уже понад 35 років триває розбудова МСФ, системне вивчення за його матеріалами морфемної будови українських слів, теоретичне осмислення його результатів та укладання за допомогою комп'ютерних технологій морфемних і словотвірних словників нових типів¹⁰. З 2006 року МСФ доповнює Комп'ютерний фонд інновацій в українській мові (КФІ), створений цим же колективом дослідників, на базі якого укладено й опубліковано ідеографічний словник нової лексики *Активні ресурси сучасної української номінації* (Карпіловська et al. 2013). Одним із складників опису інновацій у цьому словнику є модель морфемних ресурсів словотворення від інновацій.

На сьогодні МСФ складає база в понад 170 тис. слів, поділених на морфеми. У них виділено 5 класів морфем: корені (R), суфікси (S), префікси (P), флексії (F) та міжкореневі прокладки із суто конструктивною функцією (I) у складних словах на зразок *-о-* у *бар-о-камер-а* чи *-и-* у *бар-и-центр-0*. Крім бази, МСФ містить словники окремих морфем зазначених вище 5 класів із вказівкою на їхній статус в морфемній системі мови – домінанти чи аломорфа, спектр частиномовної належності слів, до складу яких вони входять, а також з кількісними показниками їхньої продуктивності¹¹. Морфемні словники МСФ утворюють ієрархію за одиницями свого опису, простими та складними – від словників окремих морфем до словників морфосполук –

⁹ Нині цей колектив працює у відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України в Києві.

¹⁰ Докладніше про концепцію МСФ, його сучасний стан та про систему «Український глосарій», створену для роботи з ним, див у (Карпіловська 2022). Частину укладених за матеріалами МСФ морфемних і словотвірних словників опубліковано (Клименко et al. 1998; Карпіловська 2002; Клименко et al. 2005). З іншими словниками та індексами користувачі МСФ можуть працювати в інтерактивному режимі.

¹¹ Розрізняємо продуктивність та активність морфеми: першу трактуємо як загальну кількість слів з певною морфемою або морфемною одиницею загалом (простою чи складною) в системі мови, другу ж розуміємо як здатність певної морфеми або будь-якої морфемної одиниці брати участь у створенні нових слів у сучасній мовній практиці (Клименко 1998, 2007; Карпіловська 2012).

ланцюжків суфіксів і префіксів, афіксальних оточень коренів (афіксальних ґраток), словників моделей морфемної структури слів і типів кореневих гнізд. Усі накопичені в МСФ відомості складають морфемний «портрет» сучасного українського слова в єдності формальних, семантичних і функціональних властивостей його складників – простих і складних одиниць морфемної системи мови. Це те фактографічне, теоретичне й методико-процедурне підґрунтя, з опертям на яке можна вивчати не лише українську морфеміку, а й морфеміку інших слов'янських і неслов'янських мов, а також здійснювати зіставні дослідження з типології і характерології української морфеміки та слов'янської морфеміки загалом.

4. Способи та еталони зіставного вивчення української морфеміки: прості морфемні одиниці

Активізацію в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. досліджень із морфеміки в україністиці і загалом у славістиці, зокрема укладання морфемних словників, пов'язане з потребою слов'янських мов зберегти самобутність своєї номінації в обставинах дедалі інтенсивнішої глобалізації, посилення впливу на форму та семантику слов'янського слова англійської мови як *lingua franca* сучасної світової комунікації. Лише за кілька останніх десятиліть з'явилися нові морфемні й словотвірні словники для більшості слов'янських мов. Для обговорення способів та еталонів, можливих для зіставлення української морфеміки з морфемікою інших слов'янських мов, обираємо словники, найближчі до описаних вище словників МСФ за об'єктами свого опису та методологією укладання: *Словник кореневих морфем словацької мови* за редакцією М. Соколової (Sokolová 2005), *Словник афіксів, уживаних у чеській мові* за редакцією Й. Шимандла (Šimandl 2017), *Семантико-дериваційний словник сербської мови* Д. Гортан-Премк, В. Васич, Л. Недельков і Р. Драгічевич (СДР 1, 2003; СДР 2, 2006) та *Словник словотвірних гнізд сучасної загальнопольської мови* за редакцією Х. Ядацької та М. Скаржинського (SGS 2001–2004). Аналіз саме цих словників не лише дає уявлення про стан вивчення складу морфемних систем окремих слов'янських мов, а й про ті властивості форми, семантики та функціонування морфем, що можуть ставати об'єктом як типологічного, так і характерологічного дослідження слов'янської морфеміки. Вибір цих словників спричинений ще й тим, що застосований у них гніздовий метод подання слів уможливорює зіставлення не тільки простих, а й складних морфемних одиниць. Водночас огляд згаданих словників виявляє і присутні відмінності в способах і засобах моделювання в них морфеміки, як словотвірної, так і ресурсів конструювання непохідних слів з подільними основа-

ми. Між тим, зіставне дослідження для одержання вірогідних результатів потребує єдиних засад опрацювання його фактичної основи та здійснення порівняння мов за спільними параметрами форми, семантики і функціонування морфем.

Розбіжності в засадах морфемного аналізу слів призводять до виділення в генетично споріднених словах різних слов'янських мов, тобто похідних від тих самих праслов'янських етимонів, або у спільних запозиченнях морфем різної форми, зокрема коренів. Цінні відомості про долю в різних слов'янських мовах слів спільного походження дають праці етимологів і істориків слов'янських мов (*Історія* 1978–1983; Ковалик 2007 (1965); Німчук 1992; Лукінова 2000; Черниш 2003; Popowska-Taborska 2014; Маркови́к/Тополицька 2019; Солецка 2021).

Найбільші складнощі для морфемного поділу, як відомо, становлять слова з непрозорою або затемненою внутрішньою формою, зокрема запозичення. Для таких одиниць, на нашу думку, особливо важить урахування системи відношень з іншими словами в межах мови-реципієнта. У МСФ сукупність слів зі спільним коренем або спільним афіксом (афіксами) ми назвали національномовним ґрунтом для морфемного аналізу запозичень (Карпіловська 1999: 142). Наприклад, автори словацького словника в латинізмі *lapid-ár-n-u* виділили корінь **lapid-**, хоча в складі поданого кореневого гнізда, очолюваного цим прикметником, немає жодного слова, у якому б компонент **lapid-** не поєднувався б з компонентом **-ár-**. За класифікацією типів слів певного походження та морфемної будови, випрацьованою авторами обговорюваного словника, слову *lapid-ár-n-u* надано індекс 2, тобто його визначено як гібридну лексичну одиницю, у структурі якої наявна невідповідність між походженням кореневої та афіксальної морфем. Твірний для цього прикметника в латинській мові іменник *lapis (lapidis)* «камінь» у гнізді словацьких слів відсутній, а отже, словацька мова, як і українська, його не засвоїла. З огляду на це в обох мовах слід виділити як корінь морфемний відрізок слвц. **lapidár-** і укр. **лапідар-**, оскільки їхній етимон в латині становить не іменник *lapis (lapidis)*, а похідний від нього прикметник *lapidarius* 'кам'яний'¹². У МСФ ми й подали морфемну структуру українського слова як *лапідар-н-ий*.

Іншу ситуацію в аналізованому словнику словацької мови у зіставленні зі словниками МСФ спостерігаємо в словах з індексами 2,7 *exhum-ov-a:t'*,

¹² Морфемний аналіз цього слова на ґрунті української мови можна здійснити лише на суто формальній основі – завдяки зіставленню з іншими запозиченими прикметниками, адаптованими за допомогою питомого суфікса **-н(ий)**, пор.: укр. *бруталь-н-ий* (від лат. *brutalis*), *серйоз-н-ий* (від франц. *sérieuse*) тощо. Семантичний зв'язок прикметника *лапідар-н-ий* з латинським етимомом втрачено, оскільки в українській і словацькій мовах він набув метафоричного значення 'короткий, стислий'.

1,7 *exhum-ác:i-a*, 2,7 *exhum-ač-n-ý*. Цифрові індекси вказують на спрощення основи цих слів на синхронному зрізі функціонування словацької мови. Утім, подані в цьому ж словнику слова *humus*, *humus-ov-ý*, *humus-ov:it-ý*, що ведуть до того ж латинського етимона *humus* ‘земля, ґрунт, перегній’, дають підстави не погодитися з таким морфемним поділом основи цих слів. Підставу виділити в основах розглядуваних слів латинський за походженням префікс *ex-* зі значенням ‘з, від чогось, звільнення від чогось’ дає й зіставлення з іншими словами словацької мови, що його містять і в яких його виокремили укладачі цього словника: [*ex*]ces-ø, [*ex*]hib-íc:i-a¹³. З огляду на таке порівняння зі спільнокореневими та спільнопрефіксальними словами в системі словацької мови можливе альтернативне рішення щодо морфемного поділу їхньої основи, а саме: виділення в ній кореня **hum-** і префіксоїда **ex-** і надання цим словам індекса 5 замість 7, тобто вважати, що в цьому слові морфема **ex-** виконує функцію префіксоїда. Слова з коренем **hum-** і слова з домінантою цього кореня **humus-** логічно об’єднати в одне мішане, коренево-словотвірне гніздо. Такий підхід ми реалізували у відповідному гнізді українських слів, уміщеному в *Кореневому гніздовому словнику української мови* (Карпіловська 2002), пор.: *гумус-ø*, *гум-ін*, *гум-і-фік-áціj-а*, *гумус-н-ий*, *екс-гум-áціj-а*, *екс-гум-увá-ти*. Усього в нашому словнику 11 слів з коренями **гумус-** і **гум-** (в об’єднаному гнізді словацького словника налічувалося б 6 слів).

Останній приклад доводить важливість для зіставних досліджень з морфеміки й проблеми ототожнення морфів однієї морфемі самі для слів із семантикою, непрозорою в певній слов’янській мові. Морфемна структура таких слів засвідчує ступінь і характер засвоєння запозичень, їхнього формального та семантичного адаптування до системи мови-реципієнта, а також спосіб розвитку спільного для слов’янських мов фонду запозичень з інших європейських і східних мов. Такими є, зокрема в українській і словацькій мовах слова, що походять від двгр. *vařs* ‘корабель’, як українське *навігація* та словацьке *navigácia*. Зауважимо відразу, що в поданні таких слів у морфемних і словотвірних словниках спостерігаємо істотні відмінності. Для деривації важить реалізована в похідних те чи те значення твірного слова, для морфеміки – архісема кореня, основу якої для запозичень становить значення їхнього етимона. Саме з огляду на збереження значення етимона ми в морфемно-словотвірному тезаурусі української мови¹⁴ в одне

¹³ Квадратні дужки засвідчують, однак, умовне, суто формальне, виділення такого префікса в межах системи сучасної словацької мови, оскільки в усіх поданих словах він сполучається з несамостійним, зв’язаним коренем.

¹⁴ Цей словник продовжує роботу над гніздовим упорядкуванням української лексики, розпочату понад 20 років тому у вищезгаданому *Кореневому гніздовому словнику української мови*, у якому було представлено лише гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. У нинішньому словнику-тезаурусі будуть подані всі гнізда, властиві понад 170 тис. слів,

гніздо об'єднали українські слова з коренями **навігац-** *навігац-іj-а, навігац-ій-н-ий, між-навігац-ій-н-ий, наутилус-* *наутилус-0, наупліус-* *наупліус-0*¹⁵, **навт-** *аква-навт-0, океа-навт-0, астр-о-навт-0, наві-* *наві-граф-0, нав-* *нав-арх-0* і **неф-** *неф-0*. Останнє слово має іншу семантику ('приміщення в храмі'), проте його безпосередній прототип у мові-джерелі запозичування – франц *nef* зі значенням 'середньовічне судно; корабель (у храмах)' за посередництва лат. *navis* веде до того ж давньогрецького *ναῦς* 'корабель'. Усього в такому мішаному, коренево-словотвірному гнізді вміщено 38 слів, базових і похідних I та II ступенів деривації на зразок *навігаційний, радіонавігація* тощо.

Автори словацького словника розподілили слова, похідні від цього ж етимона, між гніздами на засадах їхнього дериваційного потенціалу в сучасній мові, не взявши до уваги спільність архієсми їхніх коренів. Корені **naut-** і **navig-** очолили самостійні гнізда, об'єднавши, відповідно, 8 і 6 слів, як базових, так і похідних I–III ступенів деривації (Sokolová 2005: 298). Проте впадає в око розбіжність у визначенні в зіставлюваних словниках ступеня похідності іменників – українського *навігація* і словацького *navigácia*. Її спричинила наявність у словацькій мові дієслова *navigovať*, відповідник якого відсутній в українській мові. Через відсутність деривата з таким значенням на українському мовному ґрунті не виникає подібна колізія – потреба визначити напрямок деривації між іменником та дієсловом. Стосовно таких слів іншомовного походження є два шляхи визначення базового слова гнізда. Перший шлях назвімо етимологічним: він вимагає від дослідника як твірне обирати те слово, яке відповідає етимону в мові-джерелі запозичування. У цьому випадку латинському іменнику *navigatio* 'судноплавство, мореплавство', відповідає іменник, отже, дієслово є похідним від нього. Другий шлях можна окреслити як словотвірний і він передбачає іншу точку опертя у визначенні дослідником напрямку деривації між аналізованими словами, а саме: брати до уваги їхню семантику і трактування подібних запозичених іменників як віддієслівних дериватів зі значенням опредметненої дії та її результату. Цей шлях і обрали словацькі дослідники.

Спирання на дериваційний потенціал запозичень, пов'язаних із дгрц. *ναῦς*, цілком логічно прийняли за основу в їхньому опрацюванні й автори *Словника словотвірних гнізд сучасної загальнопольської мови*. Слова з основою **nauto-**

опрацьованих у МСФ і доповнених новою українською лексикою, а також індекс окремих слів, вершин потенційних гнізд.

¹⁵ Такі слова з етимонами-композиатами, у складі яких є корінь, у системі української мови представлений в іншій формі, також включаємо до складу одного гнізда. Пор. давньогрецький етимон цього слова *ναῦπιλος*, де **ναῦ** – аломорф кореня давньогрецького слова *ναῦς* 'корабель', а **πλι-** – корінь дієслова *πλέω* 'плавати під вітрилом', не запозиченого українською мовою.

(корінь **naut-** і сполучна голосна **-o-** в композитах: *nauto-fon*, *nauto-logia*) подано як базові слова потенційних (нульових) гнізд, а слова *nawigacja 1* і *nawigacja 2* в значенні ‘водне або повітряне судноплавство’, як і слово *nawa* ‘неф’, сформували словотвірні гнізда з, відповідно, 7, 4 і 6 слів I–II ступенів деривації (SGS 2: 923). Спектр можливих аломорфів коренів спільного походження, як і способи їхнього впорядкування в морфемних і словотвірних словниках, необхідно також урахувувати для підготовки фактографічної основи для зіставних досліджень зі слов’янської морфеміки, зокрема словотвірної.

Якщо для аналізу морфемного складу запозичень важить система відношень у системі мови-реципієнта, то для морфемного аналізу питомих слів, генетично пов’язаних із праслов’янськими коренями, важливим є врахування ступеня їхньої семантичної близькості в сучасній мові. Наприклад, у сучасній українській мові слова *кора* і *осокір* семантично не пов’язані, що доводять їхні дефініції в тлумачних словниках¹⁶, пор.: *кора* ‘верхня оболонка рослин’ і *осокір* ‘листяне дерево родини вербових; чорна тополя’. *Етимологічний словник української мови* за редакцією О.С. Мельничука зводить їх до псл. *kora* ‘тверда оболонка (передусім – дерев)’ (ЕСУМ III: 22–23). Утім, слово *кор-иц-я*, як доводить дефініція СУМЖ, зберегло не лише формальну, а й семантичну спільність з етимомом, пор.: *кориця* ‘висушена кора коричного дерева, що її вживають як прянощі, а також у медицині й парфумерії’ (СУМЖ: 462). На цій підставі в *Кореновому гніздовому словнику української мови* ми подали його в гнізді до базового слова *кор-а* як похідне від нього I ступеня деривації. У словацькій мові слова *kór-a* і *škor-ic-a* вміщено в різних гніздах, насамперед, очевидно, з огляду на їхню різну форму.

Українське слово *осокір* на синхронному зрізі мови демонструє спрощення основи колишнього композита. Встановити її первісний – двокореневий – склад допомагає етимологічний аналіз. ЕСУМ беззаперечно виділяє в цій основі корінь **кір-** і пов’язує його з коренем **кор-** у слові *кор-а*. Щодо кореня **осок-**, то етимологи припускають його зв’язок з коренем **осик-** у назві дерева *осик-а* або з псл. прикметником *jasънь* ‘ясний’, а отже, історично твірну для цього слова сполуку можна реконструювати як *кора*, як в *осики* чи *ясна*, *світла кора* (ЕСУМ IV: 224–225). Оскільки основа цього слова нині є неподільною, а його дефініція не вказує на зв’язок зі словом *кора*, то немає підстав вводити його до складу цього гнізда і в спрощеному корені **осокір-** виділяти корінь **кір-** як аломорф кореня **кор-**. Нагадаємо, що синхронний морфемний аналіз передбачає насамперед збереження семантичних зв’язків між словами, генетично пов’язаними в ретроспективі розвитку мови. Щодо

¹⁶ Дефініції подаємо за академічним однотомним тлумачним *Словником української мови* за редакцією В.В. Жайворонка (СУМЖ). Дефініції з інших словників споряджено коментарем у тексті.

продуктивності й активності спільнокоренових слів у слов'янських мовах, то коректні відомості про них забезпечить спільний підхід до джерел добору фактичного матеріалу, зокрема ставлення дослідників до термінологічної, вузькоспеціальної, рідковживаної або застарілої чи діалектної, жаргонної лексики.

Наприклад, в українській літературній мові є запозичені з німецької мови слова *патронташ* і *ягдташ* з кінцевим морфемним відрізком **-таш**. Дефініції цих германізмів у тлумачному словнику виявляють збережений в їхній семантиці від нім. *Tasche* спільний компонент 'сумка'. Таке значення й можна приписати цій кінцевій морфемі в статусі суфіксоїда, пор. *патронташ* 'сумка або пояс з футляром (гніздами) для рушничних і пістолетних патронів' (СУМЖ: 725) і *ягдташ* 'мисливська сумка для дичини' (там само: 1310). Якщо перше слово має неповний ступінь подільності основи за його кореляцією зі словом *патрон*, то друге слід визнати умовно подільним на підставі збігу його кінцевого морфемного відрізка з тим же значенням зі словом *патрон-таш-0*. Початковому відрізку **ягд-** (від нім. *Jagd* 'полювання') на українському мовному ґрунті не можна приписати самостійного значення на відміну від кореня **патрон-** в основі слова *патронташ*. Проте в сучасній українській мові є дієслово *розташувати* в значенні 'розмістити щось десь'. Єднальною ланкою між неповно подільним *патронташ*, умовно подільним *ягдташ* і залишково подільним (з непрозорим на українському мовному ґрунті коренем **таш-**) *розташувати* можуть стати, за умови розширення матеріалу для зіставлення, українські історизми й діалектизми. Їх містять діалектні словники та атласи, тексти української класичної літератури, фольклору, досліджень з діалектології, історії мови, етнографії та лінгвокультурології, а отже, це лексика, збережена українською історичною і культурною мовною пам'яттю і її доцільно залучити до синхронного морфемного аналізу обговорюваних слів.

Так, у *Словарі української мови* за редакцією Б.Д. Грінченка, створеному на народно-розмовній основі, знаходимо слова: *таш* 'балаган, палатка'¹⁷, 'род брезента для накривання волів: полотно, которым обтянут балаган'; *ташка* 'кожаная дорожная сумка, носимая крестьянами, особенно гуцулами, через плечо, украшенная медными пуговицами и другими медными украшениями'; *ташувати* 'приводить в порядок, раскладывать' (СГ IV: 250) Уведення до фактичної основи зіставного дослідження історизмів та діалектизмів дає часом змогу поєднати в певну групу слова, розрізнені на периферії словотвірної системи мови, а то й такі, що вже втратили статус дериватів. У розглядуваному випадку лексеми з коренем **таш-** в українській мові можна об'єднати в мішане, коренево-словотвірне, гніздо.

¹⁷ Нагадаємо, що це тлумачно-перекладний українсько-російський словник, тому дефініції подаємо так, як в оригіналі, російською мовою.

Зіставне вивчення генетично пов'язаних коренів в історичній перспективі їхнього розвитку дає надійний матеріал для визначення самотності слів з ними в окремій мові. Виявлені розбіжності в розвитку форми та/або значення праслов'янських етимонів у тій чи тій слов'янській мові закладають основу характерології слов'янської морфеміки, як коренів, так і афіксів. Наприклад, прикметник *глуп-ий* в значенні 'нерозсудливий, нерозумний' тлумачні словники сучасної української мови подають з ремаркою *рідко*. Однак не втрачають свого поширення в мові фразеологізми *глупа ніч*, *глупа північ*, *глупа осінь*, у яких цей прикметник виступає у фразеологічно зв'язаному значенні 'пізній'. Показовий для наших дальших міркувань і його синонім в цьому значенні – прикметник *глухий* (*глухий час*, *глуха пора*, *глуха тиша*). ЕСУМ виводить цей прикметник і його архісему, виражену коренем **глуп-**, з псл. **glupъ* зі значеннями 'неповна розуму, дурний' і 'нездатний чути звуки, глухий'. Причому, ЕСУМ друге таке значення прикметника *глупий* фіксує лише в іменнику *глупась* у складі сполуки *самая глупась* 'серед ночі, глуха ніч', поширеній у білоруських говорах, у фольклорних текстах (ЕСУМ I: 530). Натомість сербському прикметнику *глуп* і похідним від нього, за даними семантико-дериваційного словника сербської мови властиве лише значення 'неповна розуму, дурний' (СДР 2: 111–113). Цілком можливо, що ширше залучення доморфемних і словотвірних словників діалектного матеріалу, історизмів та архаїзмів внесе істотні корективи в такі моделі опису прикметників-континуантів псл. **glupъ*, зроблені авторами розглянутих словників.

Об'єктом зіставлення у слов'янських мовах можуть ставати не лише окремі корені спільної форми або походження, а й угруповання коренів чи афікси зі спільною формою або семантикою, зокрема корені-омографи. Наскільки омографія коренів потужна в організації лексики і показова для національномовної концептуалізації світу, довів уже згаданий вище *Кореневий гніздовий словник української мови*, вершини гнізд слів у якому становили омографічні корені. 653 угруповання коренів-омографів уможливили об'єднання в гнізда 4 типів: кореневі, словотвірні, мішані (коренево-словотвірні) та потенційні (з одним словом) близько 72 тис. слів сучасної української мови. На сьогодні в створюваному морфемно-словотвірному тезаурусі індекс коренів-омографів виріс більше ніж удвічі – до 1638 омопар чи оморядів коренів. Обсяг груп омографічних коренів коливається від мінімального – 2 корені – до максимального – 14 коренів у словах різного походження та морфемної структури. Найпотужнішим виявився корінь **пол-**, який може мати статус домінанти морфних рядів, тобто бути реалізований у базовому слові певного гнізда, (*пол-а*, *пол-е*, *пол-юва-ти*, *пол-овин-а*, *пол-иц-я*, *мон-о-пол-і-я*, *екстра-пол-яц-і-я*) або аломорфа в похідному слові (*піл* → *пол-ик*, *про-поло-ти* → *про-пол-юва-ти*, *Польщ-а* → *пол-як*, *полюс* → *пол-ярн-ий*, *метр-о-пол-і-я*, де такий корінь є варіантом кореня грецизму *поліс-0*, *ватер-поло* → *вате-пол-іст-0* і *біл-о-пол-я* від твірної сполуки *біла тополя*).

Подані приклади засвідчують можливість альтернативних рішень щодо подання у словниках деяких коренів спільного походження, реалізованих, однак, у словах, лексичні значення яких у сучасній, зокрема українській, мові розійшлися, як у словах *поле* і *полювати*. Тлумачні словники сучасної української мови вже не фіксують для слова *поле* значення ‘місця для ловів, полювання на звірів або птахів’, натомість його зберегли історичні й етимологічні словники та тексти старого українського письменства, пор. вислів *поїхати (виїхати) в поле*, тобто вирушити на полювання, на лови. Цей вислів можна було трактувати й ширше з огляду на ще одне значення слова *поле* – ‘місце битви, чужа земля як загроза’, пор. *Поле половецьке (Половецьке поле)*, *Дике поле* як назви Степу, з якого українським землям постійно загрожували набіги кочівників. Тож *поїхати в поле* – це й вирушити в похід, на битву з ворогом.

Такі ж проблеми унаслідок зіставлення українського матеріалу з відповідними словами в уже обговорюваних вище *Словнику кореневих морфем словацької мови* і *Словником словотвірних гнізд сучасної загальнопольської мови*. Останній словник у гніздах до слова *pole* у 8 виділених значеннях не подав дієслова *polować* як похідного від нього. Те, що семантичний зв'язок між ними можна встановити нині лише завдяки етимологічному аналізу, а в свідомості сучасних поляків ці слова його втратили, підтверджує і сучасний електронний *Великий словник польської мови* за редакцією П. Жмигродського: серед виділених тут для іменника *pole* 11 значень не знайдемо значення ‘місце для полювання, ловів звіра або птаха’ (WSJP).

ЕСУМ пов'язує слова *поле* і *полювати*, подаючи у статті до дієслова *полювати* відсилання до іменника *поле*, що, як і польський іменник *pole*, і словацький *pole*, походять від псл. **polje*, своєю чергою, похідного від прикметника **polъ* зі значенням ‘широкий, плоский, порожній, неродючий’ (ЕСУМ IV: 486-487). Цей давній прикметник зберігся у коренях таких слів сучасної української мови, як *пол-ий-0* ‘вода поверх льоду, потік, течія’, *о-пол-ист-ий* ‘товстий, широкий’, *вод-о-полл-я/вод-о-нілл-я* ‘повінь’. Вони утворюють кореневе гніздо з відношеннями кореляції між словами, а не похідності за спільним коренем. Отже, об'єднувати слова *поле* і *полювати* в одне гніздо чи подавати їх за синхронного морфемного аналізу в окремих гніздах залежить від позиції дослідника і приводить до визнання їх словами з тим самим коренем або – синхронно – з коренями-омографами.

Кореневі морфемні словники дають матеріал, необхідний для вивчення способів і засобів концептуалізації та вербалізації понять в слов'янських мовах, відомості про можливості розвитку того чи того значення. Словники афіксальних морфем – афіксів та афіксоїдів – засвідчують ресурси слов'янської мовної категоризації та аспектуалізації понять, набори тих категорійних і розрядних граматичних і словотвірних значень слова, для яких у певній слов'янській мові випрацьовано спеціальні формальні засоби.

В українській тлумачній лексикографії окремі статті до афіксальних морфем з'явилися ще в словниках XIX ст., наприклад, їх умістив *Словник української мови* П.П. Білецького-Носенка, укладений на початку 1840-х років. Щоправда, понад століття цей словник залишався в рукописі і не перебував у полі зору мовознавців. Він був опублікований в серії «Пам'ятки української мови» лише в 1966 р. Підготував до друку це цінне джерело, зокрема для дослідження української морфеміки, В.В. Німчук. Наприклад, у цьому словника вміщено окрему статтю до суфікса **-ствіє** та його варіанта **-ство** з прикладами *странствіє, пришествіє, добродійство, благоденство, благодарствіє*. В українській лексикографії нещодавно з'явився і спеціальний *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові* П.О. Селігея (2014).

Окремі статті до префіксів і суфіксів, а також до активних основ складних слів містить і вже згадуваний однотомний тлумачний *Словник української мови* за редакцією В.В. Жайворонка, проте першим в українській лексикографії спеціальним морфемним словником такого типу став уже згадуваний вище *Словник афіксальних морфем української мови* (Клименко et al. 1998). У ньому для двох класів афіксів і афіксоїдів – префіксальних (докореневих) та суфіксальних (післякореневих) – з огляду на різні можливості варіювання їхніх форми та змісту було розв'язано різні завдання. Для опису префіксів важливим було випрацювання критеріїв їхнього об'єднання в морфні пари або ряди. Як такі критерії було використано їхній позиційний розподіл та способи комбінування з іншими морфемами в слові. На цій підставі в угрупованнях префіксальних морфів встановлено доміанти– морфемі. Для суфіксів важливим було, перш ніж об'єднувати їх у морфні ряди, визначити пари або угруповання омографів. Загалом у цьому словнику описано 817 афіксів – 145 префіксів і 672 суфікси, виділених з понад 130 тис. простих слів. Урахування в створюваному нині морфемно-словотвірному тезаурусі всього реєстру МСФ, а також нової української лексики, істотно скоригувало лише кількість суфіксів, у ньому, відповідно, 148 префіксів і 2405 суфіксів. Таке збільшення кількості саме післякореневих морфем доводить флективний тип української мови із зосередженням слово- і формотворчих морфем у постпозиції до кореня.

Словники МСФ суттєво змінюють уявлення про морфемні ресурси української мови, подане, зокрема, в *Морфемному словнику* Л.М. Полюги, призначеному для системи загальної середньої освіти, Нагадаємо, що у словнику Л.М. Полюги вміщено близько 90 префіксів і біля 280 суфіксів, виділених у складі 36 тис. слів. Якщо у цьому ж словнику описано близько 1900 коренів, то наш тезаурус налічує 21315 кореневих морфем різної форми.

Зіставлення зі словниками афіксальних морфем інших слов'янських мов дає змогу виділити сукупності афіксів спільного походження, які й можуть слугувати точками опертя для з'ясування спільного й відмінного в складі та

функціонуванні їхніх морфемних ресурсів для словотвірної категоризації й аспектуалізації понять. Так, за даними *Словника афіксів, уживаних у чеській мові* за редакцією Й. Шимандла (Šimandl 2017) у чеській мові уживано іменниковий суфікс **-аѣ**, якому в українській відповідає суфікс **-ач**. В українській мові він омографічний і здатний з різною продуктивністю в словах різних частин мови реалізовувати 13 значень. Найбільшу продуктивність в українських словах суфікс **-ач** виявив у значенні 'особа чоловічої статі'. У МСФ 136 таких слів. Цю групу можна структурувати за параметрами: суфікс-домінанта (*бород-а* → *бород-ач-0*) – аломорф (*бід-ак-0* → *бід-ач-к-а*) або за частиномовною належністю твірних одиниць таких слів: віддієслівні (*гляд-і-ти* → *гляд-ач-0*), відіменникові (*ніс-0* → *нос-ач-0*), відприкметникові (*лих-ий* → *лих-ач-0*). Зіставлення з матеріалами статей чеського словника виявляє точки збігу в спектрах формального та семантичного варіювання цих суфіксів, а також у їхньому дериваційному потенціалі. Однак для одержання надійних висновків такого зіставлення потрібне узгодження прийнятих в українському та чеському словниках принципів опису афіксів, як будови лексикографічних моделей цих словників, так і обсягу, деталізації поданих відомостей. Наприклад, у чеському словнику описи афіксів, а також основ, що виконують дериваційну функцію в складних словах, розведено за частиномовною належністю їхніх твірних слів, а всередині статей до таких морфем подано відомості про їхні значення, можливі синоніми та варіанти. Для авторів цього словника важливим було показати спектр функціонування кожного афікса й окреслити обмеження, що їх на реалізацію його значення накладала семантика твірного слова певної частини мови. З огляду на це суфікс **-аѣ** в іменнику *korun-aѣ* від прикметника *korun-atý* і суфікс **-аѣ** в іменнику *trub-aѣ* від дієслова *trubit* очолюють різні статті.

В українських словах суфіксальна морфема **-ач** засвідчила поліфункціональність. Вона може, крім дериваційної функції власне іменникового суфікса в зазначених вище прикладах, виконувати також категоризувальну функцію суфіксоїда в непохідних словах з подільною основою (*лед-ач-0* 'назва сукупності ледачих людей, ледащ') та суто конструктивну функцію суфіксальної зв'язки між коренем і суфіксом (*шви-ти* → *шв-ач-к-а*, але *шв-ець-0*). У чеському словнику відомості подано для суфіксів, тобто для морфем з дериваційною функцією.

Наведені вище приклади закономірно підтверджують важливість для отождоження аломорфів і формування гнізд спільнокореневих або спільноафіксальних слів урахування семантики морфем та способів її варіювання й розвитку. Причому, для зіставних досліджень важливе як варіювання семантики в межах морфемі тієї ж форми (омографія), так і в межах морфем різної форми (синонімія, паронімія, антонімія).

5. Можливості для зіставного вивчення складних морфемних одиниць

Аналіз спектрів варіювання форми та семантики морфем безпосередньо пов'язаний із вивченням закономірностей, переваг та обмежень в їхній сполучуваності в словах різного походження, будови, частиномовної належності та умов функціонування. Розглянуті вище слова зі спільним окремими морфемами демонструють спільне й відмінне як у формі й семантиці дериватів з певними коренями та афіксами, так і в способах комбінування морфем одного й різних класів та типів у складних одиницях морфемної системи мови. До них залучаємо 1) пари та ланцюжки до- і післякореневих морфем (афіксів та афіксоїдів, флексій, формативів); 2) афіксальні оточення (гратки) коренів; 3) моделі морфемної структури слів, а також 4) моделі морфемної будови слів певних категорій – лексичних, граматичних або словотвірних. Якщо перші три типи складних морфемних одиниць з різною повнотою представлені в наявних морфемних словниках слов'янських мов (найповніше – у *Словнику морфем російської мови* А.І. Кузнецової та Т.Ф.Єфремової (1986)), то третій тип таких морфемних одиниць у відомих нам словниках відсутній. Між тим, саме він дає найповніше уявлення про морфемний ресурс мови, залучений до творення слів основних лексико-граматичних категорій – частин мови.

На основі вивчення морфемної структури слів чотирьох основних частин української мови: іменників, дієслів, прикметників і прислівників ми запропонували модель їхнього конструювання (Карпіловська 1991). Для зображення цієї моделі використано орієнтований граф, відомий у структурній лінгвістиці як паралелограм П. Менцерата. Ще в середині 50-х років ХХ ст. цей німецький учений застосував такі графи, означені ним як сітки, для моделювання фонемної і графемної (буквеної) структури слів німецької мови (Menzerath 1954). Ми назвали свої моделі морфемними сітками. За їхньою допомогою вдалося виявити нереалізовані в українській мові типи морфемних структур слів, встановити серед реалізованих продуктивні й непродуктивні типи, а також сформулювати обмеження, які на їх реалізацію накладає обсяг оперативної пам'яті людини. Такі закономірності та обмеження, за даними зіставного дослідження морфемної будови українських, словацьких, чеських та російських слів, яке ми здійснили з Н.Ф. Клименко понад 20 років тому (Клименко/Карпіловська 1998), властиві й іншим слов'янським мовам, а отже, їх можна вважати якщо не морфемними універсалами, то, принаймні, фреквенталіями. Це насамперед найпродуктивніші та найактивніші морфемні структури простих слів з 3–5 морфем. Обсяг, який вкладається в оптимальну глибину слова, визначену психологами як 7 ± 2 одиниць. За даними морфемної сітки іменників, найбільша можлива за кількістю

морфем структура простого українського слова налічує 12 морфем: 4 префікси + корінь + 6 суфіксів + флексія (4PR6SF). Проте найдовшим реальним простим словом в реєстрі МСФ виявився унікальний іменник-термін *не-о-по-да-т-к-ов-ува-н-ість-0*, структуру якого з 11 морфем можна описати формулою 3PR6SF.

Так само непродуктивні граничні ланцюжки афіксальних морфем, хоча простому слов'янському слову й властива асиметрія між до- і післякореневою частинами. В українській мові найпоширеніші слова з 1–2 префіксами. Максимальна довжина префіксального ланцюжка в простому українському слові дорівнює 4 одиницям, але в реєстрі МСФ таких слів виявилось лише 2: дієслово *по-на-з-до-ган-я-ти* і прислівник *до-не-в-по-їд-у*. Довжина суфіксального ланцюжка більша, найуживаніші слова з 2–3 суфіксами. Проте максимальні за довжиною ланцюжки із 6 суфіксів також реалізують лічені слова на зразок дієслова *матер-і-ал-із-ува-ти-ся* (пор. зі слвц. *z-mater-i-al-iz-ov-a-t'*)¹⁸ або прислівника *блис-к-а-в-ич-н-о*. Вищезгадана система «Український глосарій» подає користувачам процедури для побудови різних типів складних морфемних одиниць і уможливить їх зіставлення з іншими мовами за тими ж ознаками форми, семантики та функції морфем у словах.

6. Перспективи та завдання зіставного вивчення слов'янської морфеміки

Аналіз наявних морфемних і словотвірних словників української та інших слов'янських мов доводить, що на сьогодні накопичено достатньо різноаспектних відомостей про форму, семантику та функції морфем для здійснення зіставних досліджень зі слов'янської морфеміки, зокрема словотвірної. Найбільше такої інформації словники подають для простих морфемних одиниць – кореневих і афіксальних морфем. В українській морфемографії створено й словники складних морфемних одиниць – пар і ланцюжків префіксальних і суфіксальних морфем, афіксальних оточень кореня в простих словах, моделей морфемної будови простих і складних слів, а також морфемні сітки – моделі конструювання морфемної структури простих іменників, дієслів, прикметників і прислівників. Деякі з таких словників, зокрема

¹⁸ Ще один показовий приклад ваги критеріїв морфемного аналізу слова для підготовки фактичної основи коректного зіставлення спільнокореневих і спільноафіксальних слів різних мов. В українському дієслові *матер-і-ал-із-ува-ти* ми виділяємо цілісний суфікс-кваліфікатор класу дієслова *-ува-*. Автори словацького кореневого словника відповідник цьому українському суфіксу *-ov-a-* поділяють на 2 морфемі. Якщо і для українського слова прийняти таке рішення, то максимальний за довжиною суфіксальний ланцюжок в українському простому слові зросте до 7 морфем.

словники пар і ланцюжків префіксів і суфіксів та афіксальних оточень кореня в простому слові, укладено для російської мови (Кузнецова, Ефремова 1986). Однак обсяги масивів слів, опрацьовані в українському та російському словниках, істотно різняться: понад 170 тис. українських і близько 52 тис. російських.

Матеріал, опрацьований в наявних морфемних і словотвірних словниках слов'янських мов, для виконання зіставних досліджень вимагає узгодження принципів морфемного аналізу слів, критеріїв добору лексики, засад формування рядів морфем-аломорфів, омографів, синонімів, паронімів, антонімів, підходів до аналізу запозичень і питомих непохідних слів з подільною основою, з'ясування шляхів і способів розвитку форми та семантики генетично пов'язаних слів, а також окремих коренів чи афіксів. Реалізація вповні зіставного вивчення слов'янської морфеміки передбачає виявлення не лише спільного у формі, семантиці та функції морфем і морфемосполук в окремому слові або в категоріях слів, а й відмінного, національно маркованого. Лише після накопичення такого достатньо показового матеріалу можна буде формувати засади й положення морфемної типології та характерології слов'янських мов. Водночас без єдиного теоретичного і методологічного підґрунтя та фактичної бази, описаної за єдиними параметрами, неможливі коректні висновки про типологічні риси слов'янського слова загалом і самотність слова певної слов'янської мови зокрема.

Література

- ЕСУМ = Мельничук О.С., (ред.), 1983–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Київ: Наукова думка.
- Історія 1978–1983 = Історія української мови*, т.1–4, Київ: Наукова думка.
- Карпіловська Є.А., 1991, *Морфемна сітка як інструмент дослідження будови слова*, [в:] „Українське мовознавство”, вип. 19, с. 100–110.
- Карпіловська Є.А., 1999, *Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація*, Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Карпіловська Є.А., 2002, *Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями*. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
- Карпіловська Є.А., 2006, *Корпуси кореневих морфем у словацькій та українській мовах: можливості альтернативних рішень*, [в:] *Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania)*. Venované pamiatke Jána Horeckého, ed. M. Sokolová, M. Ivanová, M. Ološtiak, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, с. 249–262.

- Карпіловська Є.А., 2012, *Активні ресурси сучасного українського словотворення*, [в:] *Творба речі и њени ресурси у словенским језицима*, уред. Р. Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, с. 97–107.
- Карпіловська et al., 2013 = Карпіловська Є.А., (ред.), *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики*, Київ: КММ.
- Карпіловська Є.А., 2021, *Слов'янська морфеміка у зіставному вивченні*, [в:] *Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów*, red. J.L. Banasiak, A. Kiklewicz, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, Warszawa ; Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, с. 195–207.
- Карпіловська Є.А., 2022, *Система «Український глосарій» як база знань про українське слово та інструмент лексикографа*, „Wiener Slawistischer Almanach”, Bd. 88, с. 121–135.
- Клименко Н., 1998, *Основи морфеміки сучасної української мови*, Київ: ІЗМН.
- Клименко Н., 2007, *Морфемі активність*, [в:] *Українська мова: Енциклопедія*, вид. 3, Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
- Клименко/Карпіловська 1998 = Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., 1998, *Морфеміка слов'янських мов як об'єкт типологічного вивчення*, „Мовознавство”, № 2–3, с. 117–133.
- Клименко et al., 1998 = Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Карпіловський В.С., Недозим Т.І., *Словник афіксальних морфем української мови*, Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Клименко et al., 2005 = Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., *Шкільний словотвірний словник сучасної української мови*, Київ: Наукова думка.
- Ковалик І.І., 2007 (1965), *Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови*, [в:] Ковалик І. *Вибрані праці*, упоряд. В. Грещук, Івано-Франківськ ; Львів: Місто НВ, с. 381–400.
- Колоїз Ж.В., 2003, *Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів*, Кривий Ріг.
- Комарова Л.І., 1987, *Якісні та кількісні характеристики системи словозміни іменників у сучасній українській мові*, Київ.
- Кузнецова А.И., Ефремова Т.Ф., 1986, *Словарь морфем русского языка*, Москва: Русский язык.
- Лукінова Т.Б., 2000, *Числівники в слов'янських мовах*, Київ: Наукова думка.
- Марковић/Тополињска 2019 = Марковић М., Тополињска З., *Македонски-полски: Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Нелюба А., 2012, *Словотворчість незалежної України. 1991–2011*, Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- Нелюба А., Редько Є., 2017, *Словотворчість незалежної України. 2012–2016*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- Німчук В.В., 1992, *Давньоруська спадщина в лексичі української мови*, Київ: Наукова думка.
- Пещак М.М., (ред.), 1979, *Морфемна структура слова*, Київ: Наукова думка.
- Полюга Л.М., 1983, *Морфемний словник*, Київ: Вища школа.
- СГ = *Словарь української мови*, 1996, ред. Б.Д. Грінченко, т. 1–4, Київ: Лексикон. [Репринт видання 1907–1909].

- СДР 1, 2003 = *Семантичко-деривациони речник*, св. 1: *Човек – делови тела*, уред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за србски језик и лингвистику.
- СДР 2, 2006 = *Семантичко-деривациони речник*, св. 2: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, уред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за србски језик и лингвистику.
- Селігей П.О., 2014, *Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові*, Київ: Академперіодика.
- Сікорська З.С., 1985, *Українсько-російський словотворчий словник*, Київ: Радянська школа.
- Солецка К.М., 2021, *Еволуција на одбрани прасловенски корени за преместување во просторот (македонско-полска конфронтација)*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Истражувачки центар за ареална лингвистика «Божидар Видоески».
- СУМЖ = *Словник української мови*, 2012, ред. В.В. Жайворонок, Київ: Просвіта.
- Черниш Т.О., 2003, *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні*. Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.
- Яценко І.Т., 1980–1981, *Морфемний аналіз. Словник-довідник*, т. 1–2, Київ: Вища школа.
- Menzerath P., 1954, *Die Architektonik des deutschen Wortschatzes*, Bonn, Hannover, Stuttgart: Dümmler. – (*Phonetische Studien* ; 3).
- Popowska-Taborska H., 2014. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, wyd. 3, poprawione i uzupełnione, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN; Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- SGS 2001–2004 = *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. T. 1: T. Vogelgesang, *Gniazda odprzymiotnikowe*, red. nauk. H. Jadacka, Kraków 2001 ; t. 2: H. Jadacka, M. Bondkowska [et al.], *Gniazda odrzeczownikowe*, red. nauk. H. Jadacka, Kraków 2001 ; t. 3: M. Skarżyński, M. Berend [et al.], *Gniazda odczasownikowe*, cz. 1: *A–O*, red. nauk. M. Skarżyński, Kraków 2004 ; t. 3: M. Skarżyński, M. Berend [et al.], *Gniazda odczasownikowe*, cz. 2: *P–Ż*, red. nauk. M. Skarżyński, Kraków 2004 ; t. 4: M. Skarżyński, *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki*, Kraków 2004.
- Sokolová M., (red.), 2005, *Slovník koreňových morfév slovenčiny*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Šimandl J., (red.), 2017, *Slovník afixů užívaných v češtině*, Praha: Karolinum.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego* – online: www.wsjp.pl, (доступ: 20.06.2023).

References

- Chernysh T.O., 2003, *Slov'jans'ka leksyka v istoryko-etymolohichnomu vysvitleni*, Kyiv: Kyiv's'kyi natsional'nyy universytet im. Tarasa Shevchenka.
- ESUM = Melnychuk O.S., (ed.), 1983–2012, *Etymolohichnyy slovnyk ukrajins'koyi movy*, Vol. 1–6, Kyiv: Naukova dumka.
- Istoriya ukrajins'koyi movy*, 1978–1983, Vol.1–4, Kyiv: Naukova dumka.
- Karpilovska et al., 2013 = Karpilovska Ye.A. (ed.), *Aktyvni resursy suchasnoyi ukrajins'koyi nominatsiyi: Ideohrafichnyy slovnyk novoyi leksyky*, Kyiv: KMM.
- Karpilovska Ye.A., 1991, *Morfemna sitka yak instrument doslidzhennya budovy slova*, „Ukrajins'ke movoznavstvo”, Vol. 19, pp. 100–110.
- Karpilovska Ye.A., 1999, *Sufiksals'na pidsystema suchasnoyi ukrajins'koyi literaturnoyi movy: budova ta realizatsiya*, Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy.
- Karpilovska Ye.A., 2002, *Korenevyy hnizdovyy slovnyk ukrajins'koyi movy: Hnizda sliv z vershynamy – omohrafichnyy korenyamy*, Kyiv: Ukrajins'ka entsyklopediya im. M.P. Bazhana.
- Karpilovska Ye.A., 2006, *Korpusy korenevyykh morfem u slovatskiy ta ukrajins'kiy movakh: mozhyvosti alternatyvnykh rishen'*, [In:] *Morfemats'kyj v'yskum sloven'chyny (mozhnosti jeho štatystyckeho, elektronickeho a didaktyckeho spracovania)*. Venované pamiatke Jána Horeckého, eds. M. Sokolová, M. Ivanová, M. Ološtiak, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 249–262.
- Karpilovska Ye.A., 2012, *Aktyvni resursy suchasnoho ukrajins'koho slovotvorennya*, [In:] *Tvorba reči i njeni resursi u slovanskim jezicima*, ed. R. Dragičević, Beograd: Filozofski fakultet, pp. 97–107
- Karpilovska Ye.A., 2021, *Slovyans'ka morfemika u zistavnomu vyvchenni*, [In:] *Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów*, eds. J.L. Banasiak, A. Kiklewicz, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, Warszawa ; Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 195–207.
- Karpilovska Ye.A., 2022, *Systema «Ukrajins'kyj hlosarij» yak baza znan' pro ukrajins'ke slovo ta instrument leksykohrafa*, „Wiener Slawistischer Almanach”, no. 88, pp. 121–135.
- Klymenko N.F., 1998, *Osnovy morfemiky suchasnoyi ukrajins'koyi movy*. Kyiv: IZMN.
- Klymenko N.F., 2007, *Morfemy aktyvnist'*, [In:] *Ukrajins'ka mova: Entsyklopediya*, vyd. 3, Kyiv: Ukrajins'ka entsyklopediya im. M.P. Bazhana, p. 392.
- Klymenko/Karpilovska 1998 = Klymenko N.F., Karpilovska Ye.A., 1998, *Morfemika slovyans'kykh mov yak obiekt typolohichnoho vyvchennya*, „Movoznavstvo”, No 2–3, pp. 117–133.
- Klymenko et al., 1998 = Klymenko N.F., Karpilovska Ye.A., Karpilovskyy V.S., Nedozyim T.I., *Slovnyk afiksalnykh morfem ukrajins'koyi movy*, Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy.
- Klymenko et al., 2005 = Klymenko N.F., Karpilovska Ye.A., Kyslyuk L.P., *Shkilnyy slovotvirnyy slovnyk suchasnoyi ukrajins'koyi movy*, Kyiv: Naukova dumka.
- Koloyiz Zh.V., 2003, *Tlumachno-slovotvirnyy slovnyk okazionalizmiv*, Kryvyi Rih.

- Komarova L.I., 1987, *Yakisni ta kilkisni kharakterystyky systemy slovozmyny imennykiv u suchasnyy ukrayins'kiy movi*, Kyiv.
- Kovalyk I.I., 2007 (1965), *Svoyeridni osoblyvosti imennykovoho slovotvoru ukrayins'koyi movy*, [In:] Kovalyk I., *Vybrani pratsi*, upor. V. Greshchuk, Ivano-Frankivsk ; Lviv: Misto NV, pp. 381–400.
- Kuznetsova A.I., Efremova T.F., 1986, *Slovar' morfem russkogo yazyka*, Moskva: Russkiy yazyk.
- Lukina T.B., 2000, *Chyslivnyky v slovyans'kykh movakh*, Kyiv: Naukova dumka.
- Marković/Topolinjska 2019 = Marković M., Topolinjska Z., *Makedonski ~ polski: Semantička derivacija na odbrani praslovenski koreni*, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Menzerath P., 1954, *Die Architektonik des deutschen Wortschatzes*, Bonn ; Hannover; Stuttgart: Dümmler. (Phonetische Studien ; 3).
- Nelyuba A., 2012, *Slovotvorchist' nezalezhnoyi Ukrayiny. 1991–2011*, Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo.
- Nelyuba A., Redko Ye., 2017, *Slovotvorchist' nezalezhnoyi Ukrayiny. 2012–2016*, Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo.
- Nimchuk V.V., 1992, *Davn'orus'ka spadshchyna v leksytsi ukrayins'koyi movy*, Kyiv: Naukova dumka.
- Peshchak M.M., (ed.), 1979, *Morfemna struktura slova*, Kyiv: Naukova dumka.
- Polyuha L.M., 1983, *Morfemnyy slovnyk*, Kyiv: Vyscha shkola.
- Popowska-Taborska H., 2014, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, 3rd edition, corrected and supplemented, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN; Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- SDR 1, 2003 = *Semantičko-derivacioni rečnik*, Vol. 1: *Čovek – delovi tela*, eds. D. Gortan-Premk, V. Vasić, Lj. Nedeljkov, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.
- SDR 2, 2006 = *Semantičko-derivacioni rečnik*, Vol. 2: *Čovek – unutrašni organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo*, eds. D. Gortan-Premk, V. Vasić, R. Dragičević, Novi Sad: Filozofski fakultet. Odsek za srpski jezik i lingvistiku.
- Selihei P.O., 2014, *Etymolohičnyy slovnyk zapozhyčenykh sufiksiv i sufiksoyidiv v ukrayins'kiy movi*, Kyiv: Akadempriodyka.
- SGS 2001–2004 = *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. T. 1: T. Vogelgesang, *Gniazda odprzymiotnikowe*, red. nauk. H. Jadacka, Kraków 2001 ; t. 2: H. Jadacka, M. Bondkowska [et al.], *Gniazda odrzeczownikowe*, red. nauk. H. Jadacka, Kraków 2001 ; t. 3: M. Skarżyński, M. Berend [et al.], *Gniazda odczasownikowe*, cz. 1: *A–O*, red. nauk. M. Skarżyński, Kraków 2004; t. 3: M. Skarżyński, M. Berend [et al.], *Gniazda odczasownikowe*, cz. 2: *P–Ż*, red. nauk. M. Skarżyński, Kraków 2004 ; t. 4: M. Skarżyński, *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki*, Kraków 2004.
- SH = *Slovar' ukrayins'koyi movy*, 1996, ed. B.D. Hrinchenko, Vol. 1–4, Kyiv: Leksykon. [Reprint vydannya 1907–1909].
- Sikors'ka Z.S., 1985, *Ukrayins'ko-rosiys'kyy slovotvorchyi slovnyk*, Kyiv: Radians'ka shkola.

- Šimandl J., (ed.), 2017, *Slovník afixů užívaných v češtině*, Praha: Karolinum.
- Sokolová M., (ed.), 2005, *Slovník koreňových morfém slovenčiny*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Solecka K.M., 2021, *Evolucija na odbrani praslovenski koreni za premestovanje vo prostorot (makedonsko-polska konfrontacija)*, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Istraživački centar za arealna lingvistika „Božidar Vidoeski”.
- SUMZh = *Slovník ukrajins'koyi movy*, 2012, ed. V.V. Zhayvoronok, Kyiv: Prosvita.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego*, online – www.wsjp.pl, (access: 20.06.2023).
- Yatsenko I.T., 1980–1981, *Morfemnyy analiz. Slovník-dovidnyk*, Vol. 1–2, Kyiv: Vyscha shkola.

Summary

Ukrainian Morphemics in Slavic Parallels

The article analyzes the state of lexicographic modeling of modern Slavic morphemics, primarily the Ukrainian language. The development of Ukrainian morphemography over the past 40 years has been traced. Particular attention is paid to the computer morpheme and word-formative fund of the Ukrainian language, which was created and is being developed by researchers of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine in Kyiv. Common parameters of the form and semantics of roots and affixes are highlighted, which can become a basis for comparative studies. It is noted that, in contrast to Ukrainian morphemology, the morphemic dictionaries of other Slavic languages rarely present complex morphemic units: pairs and chains of affixal morphemes, affixal surroundings (lattices) of roots, models of the morphemic structure of words and morphemic nets for constructing words of certain parts of speech. The need to create a common factual basis, a common theoretical and methodological foundation for carrying out comparative studies on morphemics is emphasized. Only under this condition can we expect reliable conclusions about the typology and characterology of Slavic morphemics in general and morphemics of a certain Slavic language in particular.

Keywords: morphemics, comparative studies, simple morphemic unit, complex morphemic unit, morphemic dictionary.